

О.О. Шевченко,
к.с.-г., докторант кафедри
теорії та історії економіки НАДУ

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ

Проаналізовано галузеву структуру продовольчого комплексу. Визначено завдання агропромислового та продовольчого комплексу.

Ключові слова: агропродовольча політика, агропромисловий комплекс, продовольчий комплекс регіону, регіональна економіка, територіальна структура, функціональна структура.

Постановка проблеми регіональної економіки породжує питання про її місце в рамках економічної теорії. Відповідь на нього пов'язана з історичним характером економічної науки. Історичний характер регіональної економіки проявляється у взаємовідношенні економіки як цілісного поняття та відносно відокремленої економічної теорії окремих напрямків розвитку. При цьому таке відношення складається ніби з декількох етапів. Перший – нова теорія з'являється як деякий антипод порівняно з діючими. Другий – нова теорія розвивається, завойовує провідне місце в економічному житті, оскільки вона сприяє вираженню економічних проблем, які є загальними. Третій – досягнувши піка у своєму розвитку, ця теорія інтегрується цілісною теорією та стає її частиною.

Завданням даної роботи є:

- аналіз галузевої структури продовольчого комплексу;
- визначення завдання агропромислового та продовольчого комплексу.

Дослідженням функціонування продовольчого комплексу займалися відомі вчені, серед яких слід виділити Л. Капторовича, А. Маршалла, Т. Мальтуса, Д. Рікардо, А. Сміта та ін. Питанням державного регулювання забезпечення продовольчого комплексу приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні вчені. Серед вітчизняних авторів слід назвати, зокрема Ю. Білика, П. Борщевського, В. Гейця, Л. Дейнеко, М. Корецького, О. Кочеткова,

І. Лукінова, Р. Маркова, Г. Мостового, П. Саблука, В. Трегобчука, В. Шамрая, В. Юрчишина та ін. Серед зарубіжних теоретиків питаннями займалися В. Балабанов, С. Борисенко, Є. Серова та ін. Основи відтворювального підходу до аналізу регіональної економіки, специфіка регіональних ринків розкриті в працях В. Лексина, Р. Маршалової, А. Новосьолова, В. Овчинникова, Б. Орлова та ін.

Проте дослідження цієї проблеми вищезазначеними вченими мають переважно загальнодержавний характер.

Сучасний стан територіальної організації продуктивних сил країни та її регіонів, концептуальні положення щодо розвитку економіки регіонів у цілому, а також концепція регіональної політики держави визначають основні напрями розвитку і розміщення продуктивних сил районів і областей на тривалу перспективу. При цьому враховується тенденція призупинення спаду виробництва та активізація економічної діяльності в умовах подальшого розвитку ринкового середовища, скорочення притоку трудових ресурсів у сферу економічної діяльності.

Курс на перебудову економіки країни зумовлює докорінні зміни в економічних відносинах та соціально-економічному середовищі. Змінюються основи організації відтворювального процесу, моделі основних міжгалузевих комплексів, зокрема умови адаптації їх до умов ринкового середовища. Актуальним це є і для продовольчого комплексу, який є основою формування та становлення продовольчого ринку країни.

Одним з найбільш важливих питань визначення майбутньої територіальної організації продуктивних сил і продовольчого ринку регіону є встановлення територіальної структури і виробничої спеціалізації господарства області та економічних районів.

В умовах здійснення радикальних економічних реформ в Україні зростає значення раціонального розміщення та інтенсивного розвитку регіонів як важливих складових народногосподарської системи. Цей розвиток забезпечує оптимальне спрямування відтворювальних процесів,

прискорює прогресивні трансформаційні зміни в економіці регіонів України. Необхідно відзначити, що на етапі переходу до ринкової економіки завдання щодо раціоналізації регіонального господарського життя значно актуалізуються. Виходячи з цього, принципово важливим є розвиток методології дослідження територіальної організації окремих галузей, зокрема тих, що формують продовольчий ринок регіону, виявлення існуючих у цій сфері проблем, обґрунтування напрямків розвитку і пошук шляхів вирішення нагальних проблем.

Регіон – це не тільки територіально цілісна частина країни з відповідною виробничою спеціалізацією, але й соціальний життєвий простір, в якому безперервно проходять процеси життєдіяльності населення з властивими йому потребами, цілями та настановами. Гармонійність регіонального розвитку значною мірою залежить від розвинутості галузей, які пов'язані з соціальним розвитком. Соціально-економічний підхід у дослідженні територіальної організації цих галузей, у т.ч. галузі продовольчого ринку, допомагає з інших методологічних позицій оцінити забезпеченість населення послугами цієї сфери – продуктами харчування, виявити нагальні проблеми та визначити перспективи їх вирішення.

У цілому регіональний продовольчий ринок визначають як систему розміщених на території регіону технологічно пов'язаних між собою галузей і виробництв, об'єднаних спільною метою задоволення потреб населення в продуктах харчування.

Одним із найважливіших резервів підвищення ефективності розвитку і функціонування продовольчого комплексу і, відповідно, зростання ресурсів продовольства, залишається оптимізація територіальної організації комплексу. Особливою актуальністю відзначаються дослідження даної проблематики на регіональному рівні, що пов'язано з потребою у відповідному зміщенні акцентів агропродовольчої політики держави та винятковою важливістю цього рівня в контексті перспектив розвитку загальнодержавних продовольчих комплексів, ринку продовольства,

формування ефективної системи зовнішньоекономічних зв'язків [1, с. 96].

Одним з ключових моментів є обґрунтування методичних підходів до оцінки ефективності територіальної організації продовольчого комплексу регіону, зокрема прийнятних критеріїв такої оцінки. Як відправна точка цього процесу використане поняття ефективності регіонального продовольчого комплексу в цілому, яка розуміється як ступінь досягнення комплексом сукупності поставлених перед ним завдань. Ступінь досягнення різних завдань розкриває різні аспекти ефективності регіонального продовольчого комплексу, у т.ч. і його територіальної організації.

Важливою є деталізація структури регіонального споживчого ринку з позицій його предметно-матеріального наповнення та організації дії. Вона включає перелік і питому вагу всіх видів товарів, реалізованих на регіональному ринку, склад постачальників і покупців та їхню частку в товарообігу, розподіл постачань того чи іншого товару споживчого призначення між виробниками, кількість оптових і роздрібних одержувачів певного товару і частку кожного з них в обсязі споживання.

Подібна структурна оцінка має важливе аналітичне значення для визначення елементної і територіальної структури споживчого ринку. На кожному з цих ринків аналізуються ринки окремих товарів, які формуються з урахуванням задоволення потреб населення. У складі продовольчого ринку – це ринки м'яса і м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів, хліба і хлібопродуктів та ін.

Основою і базою формування та становлення регіонального продовольчого ринку є продовольчий комплекс регіону. Відокремлення його із загальної структури АПК зумовлене особливою актуальністю, яку набуває вирішення продовольчої проблеми, бо забезпечення населення продуктами харчування при будь-якому рівні розвитку продуктивних сил належить до числа першочергових завдань, які має вирішити суспільство.

Продовольча проблема є однією з головних у сучасний період розвитку. Вирішення такої масштабної проблеми вимагає активної діяльності

багатьох галузей, що дозволяє концентрувати та перерозподіляти в межах комплексу засоби виробництва та трудові ресурси.

Деякі автори характеризують продовольчий комплекс (ПК) як частину агропромислового комплексу АПК. В економічній літературі АПК визначається як сукупність взаємозалежних галузей, об'єднаних наявністю постійних виробничо-економічних зв'язків, а також єдністю мети – забезпечення ефективного виробництва кінцевого продукту на основі сільськогосподарської сировини. АПК характеризують як “сукупність технологічно й економічно взаємозалежних галузей, загальна кінцева мета функціонування яких найповніше задоволення потреб суспільства в продуктах харчування й інших предметах споживання з сільськогосподарської сировини, та вирішення соціальних питань села на основі послідовного застосування досягнень науково-технічного прогресу, зростання економічної ефективності виробництва” [3, с. 62].

Недостатній рівень виробництва продуктів харчування при наявності значного агропромислового потенціалу країни, зумовило, поряд з формуванням АПК, необхідність виділення сукупності економічно і технологічно взаємозалежних галузей (виробництв) та видів діяльності, загальною метою функціонування яких є задоволення потреб населення в продуктах харчування. Виділення останнього деякою мірою умовне, оскільки технологічні процеси та операції по виробництву продовольчої і непродовольчої сировини в землеробстві часом настільки взаємозалежні, що установити чітку межу між товарною продукцією сільськогосподарських підприємств, призначених для продовольчих і технічних цілей, дуже складно, але будь-якого міжгалузевого комплексу є умовним, він – частина єдиного комплексу країни і його виділення зумовлює усунення певних зв'язків.

Щодо продовольчого комплексу, то він являє собою складну соціально-економічну систему, яка нині знаходиться на стадії становлення, що забезпечують комплекс засобами виробництва.

І АПК, і ПК являють собою сукупність взаємозалежних галузей і виробництв, об'єднаних єдиним функціональним завданням. Ці завдання хоч близькі, але різні. Для ПК останнє полягає в задоволенні потреб населення продуктами харчування. АПК спрямований на задоволення потреб не тільки в продовольстві, а й в інших предметах споживання, вироблених із сільськогосподарської сировини. Метою функціонування АПК можна сформулювати як виробництво продукції на базі сільськогосподарської сировини. До складу АПК, крім галузей, що виробляють продукти харчування, входять і галузі з виробництва і переробки непродовольчих товарів, наприклад, виробництво взуття з натуральної шкіри, тканини з льону та ін.

Становлення та формування ПК – об'єктивно зумовлений процес. Його успішний розвиток потребує певних умов, до основних з яких належать значний рівень розвитку продуктивних сил, наявність продуктивних сил, наявність постійних виробничо-економічних зв'язків між сільським господарством, переробними й обслуговуючими підприємствами. ПК виник внаслідок розвитку суспільних продуктивних сил, які досягли досить високого рівня, і як результат інтеграції промислового і сільськогосподарського виробництва в єдиний процес.

На рівні сфер, головним пріоритетним, з точки зору державної підтримки, підрозділом продовольчих регіональних ринків у найближчому періоді повинна стати харчова і переробна промисловість, яка порівняно з іншими сферами продовольчого комплексу відзначається помітними перевагами в плані мобільності, окупності капітальних вкладень, перспектив нарощування виробництва експортної продукції, можливостей до інтеграції з суміжними сферами комплексу, і при цьому відзначається недостатнім розвитком у досліджуваному регіоні. Іншим пріоритетним напрямком регіональної агропромислової політики має бути прискорений розвиток виробничої інфраструктури, передусім системи маркетингового та консультативно-інформаційного обслуговування товаровиробників та

інфраструктури збуту.

Процеси між- та внутрішньогалузевого поділу праці в межах ПК, склад його основних галузей і кількісне співвідношення між ними та їх частинами характеризує галузева структура. У складі ПК прийнято виділяти великі блоки галузей – сфери. Різними дослідниками в рамках ПК і АПК розглядається різна (3 – 6) кількість сфер. На нашу думку, найбільш обґрунтованою є чотирисферна структура ПК, відповідно до якої виділяються:

1) сільське господарство (окрім виробництва непродовольчої сировини) та інші види діяльності з виробництва продовольчих ресурсів: рибне господарство, розлив мінеральних вод, використання продовольчих ресурсів лісу, соляна промисловість;

2) переробна промисловість;

3) виробнича інфраструктура (агросервіс) – комплекс галузей, що забезпечують зовнішні умови здійснення виробничого процесу: вантажний транспорт; оптова торгівля; електро-, газо-, і водопостачання; холодильне, складське і тарне господарство; технічне та меліоративне обслуговування; зв'язок; інформаційне обслуговування; сфера ділових послуг (реклама, маркетингові послуги, оренда, лізинг); консультаційне обслуговування; інженерно-консультаційні та проектні послуги; сфера забезпечення тимчасових потреб у робочій силі тощо;

4) торгівля продовольчими товарами.

У свою чергу, зазначені сфери (особливо I і II, які дають понад 90 % валової продукції ПК) охоплюють велику кількість різноманітних галузей і підгалузей так чи інакше пов'язаних із виробництвом, переробкою та реалізацією продовольчої продукції.

Вилучення сільськогосподарської ланки зі складу продовольчого комплексу, як стверджують деякі вчені, теж є слушним, але потребує більш глибокого обґрунтування.

Окрім прийнятого державною статистикою групування елементів

галузевої структури (тобто власне галузевої структури) існують й інші варіанти їх систематизації. Наголошуючи на інтеграційних властивостях галузей і виробництв, комплексному інтегративному характері агропромислового відтворювального процесу, деякі вчені [4, с. 56] виділяють функціональну структуру регіональних АПК. Базисом елементів функціональної структури АПК розглядається агропромисловий відтворювальний цикл (АПВЦ), деякі автори [5, с. 19] користуються терміном агропромисловий енерговиробничий цикл. Його стрижень складають низку послідовно функціонуючих виробничих ланок, об'єднаних вертикальними виробничо-технологічними та іншими видами зв'язків, а інтегруючим моментом виступає використання однотипної сировини та випуск продукції, яка задовольняє аналогічні або взаємозамінні потреби. Кожний АПВЦ, як правило, ускладнений низкою допоміжних та обслуговуючих виробництв і являє собою, таким чином, складне інтегроване утворення. У світлі останніх теоретичних розробок АПВЦ розуміють як відособлену в просторі й часі стійку комбінацію виробництва і споживання агропромислової продукції, яку відповідно до соціально-економічних функцій регіонального АПК можна розглядати як деякий цілісний процес, а їх сукупність як елементи функціональної структури регіонального АПК. Остання найповніше відбивається через виробничу структуру кінцевого продукту АПК і представлена такими АПВЦ, як зернопромисловий, цукробуряковий, плодоовочеконсервний, олійно-жировий, молоко-, м'ясо-, птахо-, рибпромислові та ін. Аналогічну функціональну структуру має і ПК, її елементами виступають продовольчі (продуктові) підкомплекси, до складу яких окрім спеціалізованої галузі сільського господарства та промислових підприємств, які переробляють її сировину (аж до отримання певного виду продукції), включаються спеціалізовані транспорт, системи зберігання, торгівля тощо.

Таким чином, якщо галузева структура регіонального ПК відображає склад основних галузей і кількісне співвідношення між ними, то

функціональна – співвідношення і взаємозв'язок між різнопрофільними функціональними групами підприємств. Постає однорідна спрямованість та взаємодоповнюючий характер галузевої та функціональної структур, які відображають один аспект територіальної організації регіонального ПК – компонентний. Тому вважаємо за доцільне розглядати їх як єдину функціонально-галузеву структуру, елементами якої є окремих продовольчий підкомплекс (ППК) – сукупність виробничих процесів, які об'єднують усі етапи технологічної послідовності вирощування і комплексної промислової переробки певного виду сільськогосподарської сировини (чи заготівлю і переробку інших видів продовольчих ресурсів) у даному регіоні аж до отримання одного чи кількох видів готової продукції з використанням усіх необхідних для цього ресурсів [5, с. 23].

Основою виділення регіональних елементів територіальної структури ПК є економічне районування, політико-адміністративний та адміністративно-територіальний устрій країни. У такому вигляді територіальна структура ПК постає як сукупність регіональних агропромислових формувань різного таксономічного рангу, різнорідних за функціонально-галузевим складом [2, с. 112]. Відповідно, в ієрархічній драбині територіальної структури ПК регіону елементами першого порядку виступають обласні ПК, ланку другого порядку (низову територіальну ланку) складають ПК адміністративних районів. Іноді виділяють і локальні ПК населених пунктів – сіл, селищ міського типу, міст. Кожний регіональний підрозділ, у першу чергу ПК адміністративної області, є складною виробничо-територіальною системою, що об'єднує підсистеми нижчого рангу і має власну функціонально-галузеву і територіальну структури. При визначенні складу ПК певного ієрархічного рівня доцільно керуватися принципами територіального підходу та економіко-адміністративної цілісності, відповідно до яких він охоплює всі підприємства, розміщені в межах певної територіальної одиниці, а його межі визначаються, виходячи з адміністративно-територіального поділу. Водночас, не слід забувати про

міжрегіональний характер сфер впливу будь-якого регіонального ПК. Головна перевага виділення регіональних елементів територіальної структури полягає в тому, що будучи наділеними ознаками організації і управління, вони можуть виступати в ролі суб'єктів державного та регіонального регулювання і політики.

Ареальні елементи територіальної структури ПК визначаються як форми територіальної локалізації розширеного агропромислового відтворення у вигляді стійких формувань з характерними розмірністю, конфігурацією, цілісністю, взаємним розміщенням, межами. Основою їх виділення є, головним чином, просторові відмінності в продовольчій спеціалізації, зумовлені територіальною диференціацією природних та економічних умов – природною зональністю, територіальною концентрацією населення тощо, а також зосередженні виробництва продовольчої продукції, інтенсивності розвитку ПК та ін. [3, с. 61].

У процесі аналізу територіальної організації регіональних ПК розглядається ще й організаційно-управлінська (організаційна) їх структура. Чітка в умовах планово-директивного регулювання господарського комплексу, вона, однак, втрачає свою цілісність за ринкової багатоукладної економіки. Так, процеси роздержавлення, приватизації, розвитку орендних відносин у рамках ПК збільшують частку продовольчого сектора, який перебуває поза межами державного управління. Окрім того, традиційний підхід до структури регіональних ПК залишає поза їх складом особисті підсобні господарства населення, які вносять значний вклад у формування сучасного продовольчого ринку. Слід зазначити, що наслідком нових умов господарювання повинна стати і трансформація глибинної сутності поняття “управління”, заміна його на “сприяння” та “регулювання”, забезпечення розвитку і функціонування різних соціальних типів господарств та форм власності на засоби і результати праці залежно від їх інтенсивності, конкурентоздатності, пріоритетності в умовах тих чи інших регіонів. Формування уявлення про управління як допоміжний, обслуговуючий

потреби господарських суб'єктів вид діяльності, вимоги відмови від сучасної системи (окрім централізованої системи державного управління, яка покликана визначати і підтримувати “правила гри”) і створення нової – багатоукладного агросервісного характеру знижують актуальність виділення окремої організаційно-управлінської структури регіонального ПК як аспекту його територіальної організації.

Основною метою розвитку продовольчого комплексу і регіонального продовольчого ринку (РПР) є виробництво високоякісних продовольчих товарів, потрібних для повного задоволення потреб населення відповідно до науковообґрунтованих норм споживання. Досягненню цієї мети повинна сприяти територіальна організація агропромислового виробництва, орієнтація його на дотримання переробних підприємств до джерел сировини і районів споживання їх продукції; забезпечення пропорційного і збалансованого розвитку та розміщення виробництва; взаємозв'язок між змінами у територіальній структурі галузей і необхідним зростанням обсягів виробництва; оптимізація сировинних зон переробних підприємств [4, с. 97].

Продовольча проблема є однією з головних у сучасний період розвитку. Вирішення такої масштабної проблеми вимагає активної діяльності багатьох галузей, що дозволяє концентрувати та перерозподіляти в межах комплексу засоби виробництва та трудові ресурси.

Регіональний продовольчий ринок визначають як систему розміщених на території регіону технологічно пов'язаних між собою галузей і виробництв, об'єднаних спільною метою задоволення потреб населення в продуктах харчування.

Одним із найважливіших резервів підвищення ефективності розвитку і функціонування продовольчого комплексу і, відповідно, зростання ресурсів продовольства залишається оптимізація територіальної організації комплексу і продовольчого ринку.

Список використаних джерел

1. Борщевський П.П., Чернюк Л.Г., Шмаглій О.Б. Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості. – К.: Наук. думка, 1994. – 158 с.
2. Веденичев П.Ф., Пасхавер В.И., Трегобчук В.М. Аграрный ресурсный потенциал Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1988. – 312 с.
3. Лисецький А. АПК: методологія розвитку регіонів // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 59 – 66.
4. Территориальная организация агропромышленных комплексов / Отв. ред. М.М. Паламарчук. – К.: Наук. думка, 1985. – 303 с.
5. Точилін В.О. Формування ринкових структур у регіональних агропромислових комплексах. – К.: Гн-т Економіки НАН України, 1995.

Shevchenko O.O. Increasing effectiveness of functioning of food complex.

The of particular a branch structure of food complex is analysed. The task of agroindustrial and food complex is certain.

Key words: agroindustrial complex, food complex of region, regional economy, territorial structure, functional structure.

Шевченко А.А. Повышение эффективности функционирования продовольственного комплекса.

Проанализирована отраслевая структура продовольственного комплекса. Определены задания агропромышленного и продовольственного комплекса.

Ключевые слова: агропродовольственная политика, агропромышленный комплекс, продовольственный комплекс региона, региональная экономика, территориальная структура, функциональная структура.